

'Hij had alles in zich voor een minister-president':

Herman Bernard Wiardi Beckman – deel 2

Naar het boek van Johan S. Wijne

Hoewel het wetenschappelijk bureau van de Partij van de Arbeid zijn naam draagt, werd de persoon van Wiardi Beckman weinig bekend in de Nederlandse geschiedenis. Dr H.B. Wiardi Beckman werd in 1942 door Koningin Wilhelmina uitgenodigd om naar Engeland te komen. Zij zag de uit een patriciërsfamilie afkomstige socialist als de naoorlogse premier van Nederland. De voorziene overtocht van Wiardi Beckman vanaf het Scheveningse strand mislukte echter en liep tenslotte uit op zijn dood in Dachau.

Frans Goedhart

Nadat Goedhart, Beckman en Padeloup naar de Cellen-barak van de *Polizeigefängnis* Scheveningen waren overgebracht, werden ze verhoord door *Untersturmführer* H.A.W. Bartels. Deze was hen door *Kriminaldirektor en SS-Sturmbahnführer, Oberstleutnant* Hermann Josef Schreieder aangewezen als hun *Sachbearbeiter*. Op Goedhart, die in *Einzelhaft* werd geplaatst, werd materiaal gevonden dat de Duitsers duidelijk maakte iemand van de Parool-groep in handen te hebben gekregen. Hoewel hij zich aanvankelijk van de domme hield, kon hij na lange verhoren door Bartels en confrontaties zijn betrokkenheid niet blijven ontkennen. Op 17 januari 1942 werd Goedhart in afwachting van zijn proces voor een *Feldgericht des kommandierenden Generals und Befehlshabers im Luftgau Holland* met 22 andere medewerkers van de illegale bladen Het Parool en Vrijheid naar het *Polizeiliches Durchgangslager* Amersfoort overgebracht.

Twee dagen voor zijn proces op 14 december 1942 werd de groep overgebracht naar de Kriegswehrgefängnis in de Gansstraat te Utrecht. Op 18 december 1942 werd tegen 22 van de 23 Parool-mannen de doodstraf geëist. De volgende dag werd het vonnis gewezen: zeventien kregen de doodstraf wegens 'fortgesetzter Feindbegünstigung und zugleich Herstellung deutschfeindlicher Schriften', zes werden veroordeeld tot langdurige vrijheidsstraffen. Goedhart, die zich na zijn arrestatie met grote slagvaardigheid verdedigde en voor een deel van de op hem gevonden aantekeningen uit zijn zakagenda een onschuldig excuus wist te vinden, zag kans om tijdens een transport op 2 augustus 1943 van Vught naar Utrecht te ontsnappen. Twee Vughtse politiemannen, F. Abrahams en M. Leemhuis, stelden hem in de gelegenheid uit het politiebureau van Vught te vluchten. Nadat hij was hersteld van de doorstane ontberingen, zette Goedhart het illegale werk weer voort en bleef dat tot aan het einde van de oorlog doorzetten.

Wim Padeloup

Om hem te breken werd Padeloup, die leed aan claustrofobie, in zijn cel vastgeketend aan een ketting. In deze situatie werd hij ook nog eens gechanteerd met zijn mooie half-Joodse verloofde Wiesje Bendien, die overigens, evenmin als haar familie, nooit door de S.D is bedreigd en nimmer is mishandeld. Eenmaal psychisch gebroken, stelden commissaris Hans Bruno Wolff en Schreieder hem voor om als geheim agent in dienst te treden van de S.D.. Pas toen de *Sicherheitspolizei* hem toezegde geen maatregelen te nemen tegen zijn familie, die van zijn verloofde en ook beloofde zijn boezemvriend, de O.D.'er tweede luitenant KNIL Chris Navis, niet te zullen arresteren, gaf Padeloup toe. Samen met de eveneens voor de Duitsers werkende Joodse Mozes Brandon Bravo, lieten de Duitsers hem op 18 april '42 rond het middaguur zogenaamd uit de cellenbarakken ontsnappen. Padeloup gaf de namen van majoor Pim Boellaard en de luitenants Gootjes en De Jonge Melly aan de S.D. door. Alle drie werden op dinsdag 5 mei 1942 gearresteerd. Nadien gaf Padeloup geen personen uit OD-kringen meer bij de S.D. aan, maar hoewel hij door steeds sterker schuldgevoelens werd geplaagd, bleef hij onder druk van chantage doorgaan met het aangeven van andere verzetsmensen. Na op 7 januari 1943 overtuigd te zijn van zijn kwalijke rol, gaf de OD-leider Jhr. P.J. Six bevel om hem te liquideren. Het vonnis werd op 11 januari 1943 omstreeks 21.00 uur in een woning aan de Amsterdamse Gerard Brandstraat voltrokken. Zijn lichaam werd rond middernacht in de Baarsjesgracht gegooid, waar het na zes weken werd gevonden.

Wiesje

De verloofde van Padeloup, die kinderjuffrouw was bij de familie Van Romondt Vis en van hen een dierbare vriendin, is over de arrestatie van Padeloup, zijn `ontsnapping` en de ontwikkelingen die daaraan voorafgingen, ingelicht door Navis. Van de liquidatie werd haar nooit iets verteld. Na de oorlog werd Wiesje in dienst genomen door de Amerikanen en op de Amerikaanse vliegbasis bij Frankfurt de secretaresse van generaal Lauris Norstad. Toen prins Bernhard de basis in 1946 bezocht, werden van dat bezoek foto's gemaakt. Wiesje wilde zo snel mogelijk een aantal van die foto's naar de familie Van Romondt Vis verzenden en toen ze hoorde dat vanaf de basis een Dakota naar Amsterdam zou vliegen, deed ze de foto's in een enveloppe en rende daarmee op vrijdag 22 februari 1946 naar het vliegtuig dat op het punt stond te vertrekken. In haar haast liep ze in de propeller van het toestel en was op slag dood.

Wiardi Beckman

En dan Beckman zelf. Die kon men aanvankelijk weinig maken. Hij had geen enkel papier bij zich. De *Sipo* had geen schijn van bewijs voor de betrokkenheid van Beckman bij *Het Parool*. Beckman bleef dit ook ontkennen. Toen Bartels hem zei dat Goedhart iets anders had beweerd, eiste hij dan maar met Goedhart geconfronteerd te worden. Daarop ging Bartels niet in.¹⁴ Net als Goedhart, wist ook Beckman veruit het grootste deel van zijn illegale activiteiten voor de *Sicherheitspolizei* verborgen te houden. Gedurende de tien maanden dat Beckman in *Einzelhaft* zat, ontkende hij iedere beschuldiging. De enige tenlastelegging gold zijn vlucht poging naar Engeland. Zijn buurman in het Oranjehotel, J.C.W. Onderenwijngaard:

“Terugkomend van het verhoor werd ik 's middags uit mijn cel gehaald en alleen in een andere cel opgesloten. “Einzelhaft ohne Begünstigung”. Opsluiting zonder enig recht en afgesloten van alles en iedereen. Al spoedig had ik contact door een gat langs den binnenkant van de kribplank met mijn buurman, het Eerste Kamerlid Mr. Wiardi Beckman.

Hij had eveneens „Einzelhaft”, doch een „B”, dat wil zeggen: hij mocht lezen en ook brieven schrijven of ontvangen. Hij ontving echter nimmer een brief. Nadat hij maanden niet van zijn familie gehoord had, was op een goeden dag z'n luikje opengegaan en vroeg een Duitse wachmeester hem een foto van z'n familie toonende, of hij die persoon kende en of hij het schrift van den brief kende: Wiardi Beckman was dolgelukkig eindelijk na maanden een brief met foto te ontvangen en z'n hand uitstekende om deze in ontvangst te nemen, trekt de Wachmeester z'n hand terug, verscheurt de brief en foto voor de oogen van W. B., gooit de snippers op de gang en smijt het luikje dicht.

Zulk een smerig, geestelijk sadisme breekt méér dan een lichamelijke mishandeling, ofschoon bij de verhoren in de verhoorkamers der cellenbarakken mishandeling vrijwel regel was. [...] Iederen nacht spraken wij uren lang door een gat langs onze kribbenplank. Hij wist nimmer tot de zijnen terug te zullen keeren en gaf mij in geval ik wèl mocht terugkeeren, verschillende opdrachten. Een zekeren nacht wekte hij mij weer en zeide het voorgevoel te hebben den volgende morgen op transport gesteld te worden. Hij herhaalde nog eens z'n opdrachten en citeerde hevig bewogen een gedicht van Geerten Gossaert „Het verlaten landhuis” en snikkend droeg hij het laatste vers voor.

*Wijs is, wie zonder wederstreven
Gelaten zijn geluk ontzegt;
Want wat het leven heeft gegeven
Ontneemt het naar zijn heilig recht
Maar werwaarts ons het Lot te morgen,
Ver in de wereld dringt en drijft:
Al wat aan Liefde is geborgen
In 's harten schatvertrek: dat blijft!*

Daarna viel de stilte in onze cellen. Den volgende ochtend, het was in November 1942, openden zich onze celdeuren, niet voor de vrijheid, doch voor een stap dichtter naar den dood, het gruwelijke concentratiekamp Amersfoort.”

Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort

Vanuit het Oranjehotel werd Beckman op 6 november 1942 met honderd andere gevangenen naar het *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort* (PDA) overgebracht en daar op die datum geregistreerd. De Haagse arts D.A.E. (Beckie) de Loos, die eveneens naar het Amersfoortse kamp werd overgebracht, schreef: 'De aankomst in Amersfoort was even triest als de reis. Er lag een soort van beklemming over de heele natuur in de omgeving van het kamp. Je kon het gewaar worden aan alles, zoodra je de eerste rij *Postenkette* doorkwam.'

Over het PDA zou je kunnen zeggen, wat oud-gevangenen als Nico Wijnen en D.A.E. de Loos in het boek van Hinke Piersma - Doodstraf op termijn - daarover opmerken, en wat Piersma zelf en ook haar collegaonderzoeker en auteur van 'Kamp Amersfoort' – Geraldine von Frijtag Drabbe Künzel - al eerder deden: het uitzonderlijke van Kamp Amersfoort was niet alleen gelegen in het extreem urede bewind, maar ook de verhouding tussen gevangenen onderling liet veel te wensen over. Als gevolg van de verschillende sociale en politieke achtergronden én de verschillende redenen van arrestatie was er weinig sprake zijn van cohesie binnen de kampgemeenschap.

Nico Wijnen, die in zijn geboortestad Den Haag deel uitmaakte van de communistische Vonkgroep, schreef in een verslag over zijn oorlogservaringen ten behoeve van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie dat er in Amersfoort 'een absoluut gebrek [was] aan solidariteit en kameraadschap onder de Nederlanders'. 'Karakteristiek voor de Nederlanders was,' aldus Wijnen, 'egoïsme, individualisme van de slechte soort en kankeren. Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat ruzies en vechtpartijen en m.i. hebben veel Nederlanders eerst in andere kampen door het voorbeeld van andere

nationaliteiten kameraadschap moeten leren.' In haar boek over kamp Amersfoort onderschrijft Von Frijtag Wijnens observatie. Tot die conclusie komt ook de onder de gevangenen zeer geliefde arts D.A.E. (Beckie) de Loos. Hij onderschrijft de conclusie en bevindingen van Von Frijtag en de anderen. Over een deel van de gevangenen schrijft hij: 'Er waren er over het algemeen weinigen, die onder die beestachtige omstandigheden zichzelf wisten te blijven. Het systeem van het Nazi-monster had hier zijn overwinning bereikt. De eendrachtige wil om te vechten tegen deze invloed was over het algemeen maar zeer summier aanwezig. Onder zulke omstandigheden vierde het menselijk egoïsme hoogtij. Men zag het in allerlei schakeeringen en kleuren. Het is treurig, maar waar.' Aldus in het boek van Hinke Piersma.

20 jaar ouder

Toen ik hem in Amersfoort plotseling uit Scheveningen zag verschijnen', schreef Goedhart kort na zijn ontsnapping in 1943 aan E.A. Althof, 'leek hij me 20 jaar ouder geworden. Al gauw kreeg hij de beruchte verschijnselen, die op hongeroedeem wijzen. Dikke, zwerende voeten, die maar niet genezen willen. Hij was meestal erg apathisch, zodat er meestal geen verstandig gesprek meer met hem te voeren was'. Beckman betreurde het hevig dat hij zo verzwakt was. Alleen als hij geen pijn of honger had, klaagde hij in een brief aan zijn zuster, 'ben ik 't de baas en kan ik iets voor anderen zijn'. Ook de communist B. Smidt zag Beckman binnenkomen en hoe bleek en slap hij eruit zag.

'Over de oorlogskansen hadden we geen verschil van mening. De nazi's zouden verliezen, vroeg of laat. Maar wat dan? Hij dacht wel dat dan de tijd was aangebroken een nieuwe economische en sociale orde op te bouwen. En op welke manier, wilden we weten. Iets nieuws opbouwen en zeker iets dat zo ingrijpend zou zijn, veronderstelde wel een machtspositie en het ging dus om de vraag of de democratische verhoudingen tot zo'n machtspositie zouden leiden en of er weer niet een of andere militaire gek zou opstaan om onze plannen de grond in te boren. Landverraders en collaborateurs kon je opbergen, politieke partijen zouden echter terugkeren.'

Extreem wreed

Het regime in Kamp Amersfoort was extreem wreed en ging voorbij aan alles wat menselijk was. Toen de in het Tweede OD-proces ter dood veroordeelde verzetslieden, opgesloten in de Utrechtse *Wehrmachts-Gefängnis*, werden bezocht door vertegenwoordigers van de *Abteilung Rechtsberatung* van de WBN (*Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden*), wilden de Duitsers van hen weten, op welke manier zij waren behandeld tijdens hun verblijf in de diverse kampen en het Oranjehotel. Voor een deel hadden de veroordeelden op hun behandeling in Scheveningen weinig kritiek, maar ze waren eensluidend in hun oordeel over de wantoestanden in Amersfoort en Vught.

Nadat hij de concentratiekampen zelf had overleefd, promoveerde dr E.A. Cohen op het onderwerp 'Het Duitse concentratiekamp, een medische en psychologische studie.' In de studie en het gelijknamige boek gaat het om zijn eigen ervaring met de wreedheden in Kamp Amersfoort en zijn reactie daarop. Toen ik in de gevangenis (aan de Amstelveenseweg) hoorde dat ik naar het Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort zou worden overgebracht, wist ik vrij nauwkeurig wat me te wachten stond. Ik had veel gelezen over de concentratiekampen in Duitsland en had ook enkelen gesproken, die er enige tijd waren geweest.

Over het PDA in het bijzonder had ik gesprekken gevoerd met mensen, die er een korte of lange tijd hadden doorgebracht; daarom kon ik mij van Amersfoort een min of meer reële voorstelling maken. Nog in 1941 had een veldwachter uit Aduard het advies gegeven: 'Dokter, zorg dat je nooit in Amersfoort terechtkomt, het zal je dood zijn. In mijn clandestiene afscheidsbrief, in de gevangenis geschreven, realiseerde ik mij, dat de kans zeer groot was, dat ik het concentratiekamp Amersfoort niet levend zou verlaten. Met de gedachte, dat er onmenselijke toestanden heersten en de verwachting, dat ik er zeer waarschijnlijk zou moeten sterven, betrad ik (23 oktober 1942) het kamp. Onze groep werd dichtbij de poort opgesteld. Het eerste dat ik waarnam was, dat een gevangene zo hevig door een SS-er geschopt en geranseld werd, dat hij als dood op de grond bleef liggen. Korte tijd later zag ik het droevig schouwspel van het binnenrukken van de werkcommando's.¹ Cohen's reactie was een acute depersonalisatie, een splijting van de persoonlijkheid, 'alsof ik het geheel door een luikje bekeek', zoals Cohen het uitdrukt. Het gaf hem het idee buiten de gebeurtenissen te staan, ik maakte er geen deel van uit, ik had er niets mee te maken, en het gevoel van medeleven, zoals Cohen dat verwoordt,

¹ Inderdaad was Cohen hier, zonder het te weten en zonder het te willen, begonnen aan de voorbereiding van zijn proefschrift. Deze depersonalisatie zou gevolgd worden door het stadium van de aanpassing (en in engere zin de regressie - min of meer intensieve identificatie met de SS) en ten slotte het stadium van het berusten, waarin haatgevoelens voor de SS vervangen waren door minachting. Om die conclusie te bereiken was een gruwelijke leerschool nodig. Een leerschool die Cohen heeft kunnen volbrengen dankzij zijn vak, zoals hij bij herhaling schrijft. Zo werd hij al in Amersfoort, dankzij een toevallige ontmoeting met een verpleegster die hem kende, uit het zware Jodencommando overgeplaatst naar de polikliniek, waar hij extra eten kreeg.

blokkeerde.²

*Dit verdedigingsmechanisme, dat hij in zijn proefschrift depersonalisatie genoemd heeft, paste hij vaker toe, zoals toen hij de ex-wethouder van Amsterdam De Miranda 'als een hoopje vuil' in een kruiwagen naar de appelplaats reed: 'Ik zag het wel, maar ik zag het niet.' Dit gold ook voor het morbide werk in het lijkenkommando. De leden van dit Kommando hadden de taak de lijken van gevangenen te begraven. In het lijkenhuisje legden ze twee tot drie ontzielde lichamen in één kist, die eenmaal vol, op een kruiwagen werd geladen en in een kuil gekiept. In zijn naoorlogse verklaring: 'Dat [de lijken] waren dus mensen die doodgegaan of doodgeslagen waren. U vraagt me wat me dat deed. Niks. Niet veel. Ik dacht alleen maar aan mezelf. Ik had een luizenbaan, en of ik ze nou wegvoerde, of een ander, dat maakte geen verschil. Ik was doodgelukkig dat ik uit dat Jodenkommando was, want dat was echt heel berucht.'*³

Vught

Naarmate het verzet toenam, groeide het aantal politieke gevangenen. Toen ook het *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort* overvol raakte, werd besloten om het kamp uit te breiden. In de zomer van 1942 was al begonnen met de bouw van het enige officiële concentratiekamp in Nederland: Kamp Vught, een modelkamp naar voorbeeld van de Duitse kampen. Rond de jaarwisseling van 1942-1943 begon de ontruiming van Kamp Amersfoort: 600 gevangenen werden naar Duitsland gedeporteerd en vanaf 13 januari werden in het eerste kwartaal van 1943 groepsgewijs ca. 2850 personen naar Kamp Vught overgebracht. Beckman werd in januari met honderden andere totaal vermagerde gevangenen overgebracht naar kamp Vught en ondergebracht in houten noodbarakken. Het kamp onder leiding van de SS was nog lang niet gereed; licht en verwarming ontbraken, er was geen eten, er waren geen dekens en geen water. De kwaliteit en kwantiteit van het brood was nog slechter dan in Amersfoort. In de nacht van 17 op 18 januari bezweken de eerste gevangenen, binnen enkele maanden volgden ruim 200 anderen. De sterfte onder de *Häftlinge* was in die beginperiode afschuwelijk hoog. Er waren dagen dat alleen aan dysenterie tussen de 25 en 40 gevangenen stierven.

Bijspijkeren

Goedhart: In Vught had men Duitse kapo's, die de Duitse kampmethoden naar Vught hadden medegebracht. Een dezer methodes was het „umlegen" van politieke tegenstanders. Wij hebben Stuuf enige malen door allerlei gemanoeuvreeer aan dat gevaar moeten onttrekken. Hij heeft perioden gehad, dat hij er zeer slecht aan toe was; dat hij volkomen apathisch was, dat men geen gesprek met hem kon voeren, zodat hij in een volkomen hopeloze toestand scheen te verkeren, hetgeen een gevolg was van de langdurige uithongering, de grote psychische spanningen, de opsluiting, de voortdurende dreigementen bij de verhoren. Dat is soms te veel voor een mens. In Vught konden wij hem na een tijdje weer wat bijspijkeren; daar werden pakketjes toegelaten en kon men op een iets hoger voedselniveau komen.

Haaren

Beckman werd op 11 maart 1943 om 20.30 uur met 48 mannen van de O.D. het gijzelaarskamp Haaren binnengebracht en geregistreerd onder nummer 1798. Vervolgens werd hij op de eerste etage in een cel opgesloten, waar alle O.D.-ers werden gehuisvest. Het imposante gebouw, tot de inbeslagname in gebruik als klooster, was in september 1941 door Rijkscommissaris Arthur Seyss-Inquart gevorderd en per november 1942 in gebruik genomen als *Polizeigefängnis* en gijzelaarskamp. Hoewel Beckman niet tot de O.D. behoorde, werd hij wel tijdens het z.g. tweede OD-proces veroordeeld. Dit proces duurde van 15 maart 1943 tot 27 april van dat jaar.

Op 15 april werd tegen 26 van de 28 hoofdverdachten de doodstraf geëist. Een dag later, op vrijdag 16 april, werd het proces wegens 'nieuwe richtlijnen uit Berlijn' opeens onderbroken. De rechtzaak werd op dinsdag 27 april voortgezet. Die dag werden 21 doodvonnissen uitgesproken. Zonder opgave van redenen werden de overigen 'Abgetrennt bis auf weiteres

² Het Duitse Concentratiekamp. Een Medische En Psychologische Studie; Dr E.A. Cohen, Amsterdam, Uitgeverij H.J. Paris, 1952. 2de druk
³ Over de grote verwachte (naoorlogse) psychische nood van gevangenen schreef Dr A.M. Meerloo al in 1943 een rapport. Het mag heel opmerkelijk genoemd worden dat er al gedurende de oorlog alternatieve ideeën met betrekking tot de repatriëring van concentratiekampgevangenen werden gelanceerd. Het, zeker achteraf, opmerkelijkste alternatief werd uitgedacht en opgeschreven door A.M. Meerloo, een joodse psychiater die in juli 1942 uit Nederland was gevlucht, en zich via een omweg – Curaçao en Noord-Amerika – in februari 1943 had gemeld in Londen. Hij vervulde er verscheidene functies, maar verwierf vooral bekendheid als psychologisch adviseur bij het Militair Gezag. Gevraagd en ongevraagd gaf hij zijn professionele mening over de meest uiteenlopende zaken op het terrein van oorlog en vrede, en van lichaam en geest. Verbroken psychisch evenwicht. Zo ook over de repatriëring, waarop hij onder de titel 'De psychologie van de repatriëring' zijn visie ontvouwde. (ARA, 2.13.25 Militair Gezag, inv.nr. 1457) 'Na deze oorlog,' voorspelde Meerloo in de aanhef van zijn verhandeling, 'zal het vraagstuk van het verbroken psychische evenwicht het grootste probleem blijken te zijn'. Ook de Engelandvaarder, sergeant J.C. van Vliet, zette zijn ideeën rond deze problematiek op papier. Niet wetenschappelijk onderbouwd zoals Meerloo, maar gebaseerd op eigen ervaringen als 'oud-Häftling van het Polizeiliches Durchgangslager te Amersfoort' en op 'eenige kennis omtrent de behandeling der gevangenen in Buchenwald Dachau e.a.' Het ging Van Vliet dan ook vooral om die groep, de gevangenen in de Duitse concentratiekampen. 'Sergeant van Vliet voorspelde al in 1943 – in zijn rapport/advies (d.d. 22-10-1943) aan de Londense plannenmakers: 'Haast, haast, haast hebben de ongelukkigen.' En wij moeten nog groter haast maken. Oftewel, na de bevrijding zouden de concentratiekampgevangenen maar één ding willen: zo snel mogelijk naar huis. Het was dus zaak hen zo snel mogelijk te repatriëren. (ARA, 21325 MG, inv.nr.305)

verfahren`. Wat dit precies betekende kon niemand de gevangenen zeggen. De meest aannemelijke gronden waren nieuwe richtlijnen uit Berlijn: toepassing van het `Nacht und Nebel-Erlass` in Nederland.

Nacht und Nebel-Erlass

Nadat op 22 juni 1941 Duitse troepen de Sovjet-Russische grenzen overschreden waren, kregen de Duitsers nog massaler met verzet en tegenstand te maken. Dit bracht Hitler er toe om eind september 1941 nieuwe richtlijnen te geven voor de bestrijding daarvan. De opsporing en vervolging van illegale werkers moest met dubbele kracht ter hand genomen worden. Door de veldtocht in Rusland werd Hitler zo in beslag genomen, dat het tot 7 december 1941 duurde voor hij de nieuwe richtlijnen definitief goedkeurde. Vanaf toen bestond het zogenaamde Nacht und Nebel-Erlass. Generalfeldmarschall Wilhelm Keitel kreeg van Hitler de bevoegdheid om deze instructie verder uit te werken en deed dat in een decreet d.d. 12 december 1941, het zgn. Keitel-Erlass.

Drie weken na de ondertekening van het decreet op 12 december was het geldig in alle bezette gebieden, uitgezonderd Denemarken. Zeven weken daarna, op 7 februari 1942, werd het decreet gewijzigd en gold vanaf toen dat de Nacht und Nebel-regeling enkel in Noorwegen, Nederland, België en Frankrijk van toepassing was. Wie zich daarna in deze landen tegen het Rijk of de Duitse strijdkrachten verzette, moest volgens de NN-regeling direct worden opgepakt en zo snel mogelijk worden berecht. Werd iemand ter dood veroordeeld, dan moest dit vonnis binnen een week worden voltrokken. Wanneer gevangenen niet ter dood werden veroordeeld vielen zij in de volgende categorieën uiteen. a: Gevangenisstraf; b: Waarschijnlijke vrijspraak; c: Vrijspraak

Toen Hitlers richtlijnen d.d. 7 december en Keitels uitgewerkte instructies d.d. 12 december bij het Reichskommissariat binnenkwamen, was men daarover zeer verbaasd. Want als de door Hitler en Keitel regels gevolgd zouden worden, dan werd het tot dan in Nederland gevoerde beleid doorbroken. Handelde men conform de nieuwe regels, dan diende men de gehele Duitse berechting van illegale werkers in ons land op te heffen. Het was praktisch uitgesloten dat men illegale werkers zeven dagen na hun arrestatie krachtens een gerechtelijk vonnis kon executeren.⁴

Seyss-Inquart ging daarom in overleg met Himmler en daaruit kwam voort dat aan de Nacht und Nebel-Regeling een iets andere interpretatie werd gegeven: illegale werkers die in theorie eigenlijk geëxecuteerd zouden moeten worden, zou men als NN-häftlinge laten verdwijnen: in Nacht und Nebel. In de bezette gebieden zou het lijken alsof de betrokkenen geëxecuteerd waren, met dus hetzelfde effect, maar in de praktijk was het denkbaar om de gevangenen later als politieke gijzelaars te gebruiken in een denkbaar overleg met de Geallieerden. Om Himmler voor dit denkbeeld te winnen, werd hij in contact gebracht met twee `zeer waardevol` geachte gevangenen. De O.D.-commandant van Utrecht, Pim Boellaard en H.J. Jordaan, die eerder in het kader van het Englandspiel als marconist was gearresteerd. Himmler ging akkoord met de wijziging, waarna Seyss-Inquart in de Duitse rechtspleging een wijziging aanbracht waardoor deze meer zou lijken op die waartoe in Duitsland met betrekking tot NN-Häftlinge was besloten.

In juni en oktober 1942 werd bepaald dat de eerste twee categorieën gevangenen overgedragen zouden worden aan de Gestapo met als kenmerk N.N. `Nacht und Nebel`, en naar concentratiekampen zouden worden afgevoerd. Uiteindelijk zijn er in totaal ± zeventuizend N.N. geregistreerd, waaronder ± vijfduizend Fransen.

Beckman is veroordeeld omdat hij naar Engeland wilde vertrekken. De aanklacht van no. 17 van het 2de OD-proces, Hermann Wiardi Beckman luidde: dat hij werd beschuldigd van sabotagedaden en van *Feindbegünstigung* (vijandige houding tegenover de Duitsers). Na het proces blijft hij nog tot 7 oktober 1943 in Haaren.

Opnieuw Amersfoort

Op 7 oktober 1943 kwamen Beckman en de anderen vanuit Haaren voor de tweede keer in het op 17 mei 1943 heropende Amersfoortse kamp aan. Dat werd vanaf de heropening `Erweitertes Polizeigefängnis` genoemd. Na binnenkomst werden ze de eerste twee weken in een aparte barak in quarantaine gezet. Het is opvallend dat De Loos - na het tweede OD-proces - in afwachting van deportatie naar Natzweiler over deze tweede periode positiever is over het kamp. Over dit tijdvak schrijft hij: `Het verblijf daar in Amersfoort was niet ongezellig. Wij mochten alleen de barak niet uit. Verder konden wij doen wat we wilden. Ik herinner mij, dat we een grote bridgedrive georganiseerd hebben. Verder een schaaktoernooi, en

⁴ SS-*Hauptscharführer* Heinrich Karl Otto Haubrock verklaarde op de zitting van 20 mei 1949 tegenover de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945, dat de spionage-activiteit zeer toenam en dat die in het jaar 1942 vooral in handen lag van vooraanstaande Nederlanders. Daar het Duitse "Reichsstrafgesetzbuch" (het wetboek van strafrecht) op spionage in beginsel de doodstraf stelt, hield de Duitse leiding het niet voor gepast, al deze mensen ter dood te veroordelen en te executeren. Daarom nam men slechts een zeker percentage en veroordeelde hen hier in het land. De rest stuurde men naar Duitsland met de bedoeling hen na de oorlog te vonnissen.

ook humoristische avonden, waar wij allerlei liedjes voordroegen. Die avonden waren dikwijls zoo gezellig, dat de ss-post in de stube kwam zitten, om mee te luisteren. Jammer, dat de meeste van deze menschen later om het leven zijn gekomen. De Generaal, dr. Krediet, enfin, ik kan wel aan het opnoemen blijven.'

Broederlijk bijeen

Naast 'plezier' kwamen er ook ernstiger zaken aan de orde. De Loos herinnert zich twee middagen waarop Beckman sprak over de toekomstige inrichting van het parlement. 'Heerlijk was het om weer eens een toespraak te hooren, die goed in elkaar zat. Dit waren dingen, waar wij behoefte aan hadden. Geestelijk voedsel kwamen wij te kort.' Hieraan werd ook door de geestelijken onder de gevangenen tegemoetgekomen, en als we De Loos mogen geloven, werd verzuimd Nederland door de gevangenen die in afwachting waren van deportatie naar Natzweiler doorbroken, omdat 'allerlei gezindten broederlijk bij elkaar zaten'. En hij vervolgt: 'Het verschil in dogma werd hier overbrugd door de overtuiging, dat wij elkaars steun noodig hadden.' Niettemin was het gedwongen verblijf in de barak een beproeving. 'De laatste dagen van dit verblijf waren het moeilijkst. Algemeen had men er genoeg van. Deze gevoelens kwamen tot uiting, doordat het jeugdige gedeelte van ons hoe langer hoe baldadiger werd. Elke dag gingen er minstens 2 bedden kapot. Dat ging heel gemakkelijk. We hoefden maar met een man of 10 op een bed te gaan zitten. Daar waren ze niet tegen bestand, met het gevolg, dat ze doormidden bogen en onbruikbaar werden.'

Op weg naar Natzweiler

Op 25 oktober 1943 ging Beckman vanuit Kamp Amersfoort met 69 anderen lopend onderweg naar het Amersfoortse station. Daar stonden treinwagons gereed. De bewakers zeiden niets van de bestemming te weten. Zonder dat Beckman en de anderen dit wisten, stonden zijn vrouw en drie dochters op het Amersfoortse spoorwegemplacement naar het transport gevangenen uit te kijken. Zijn zus Wil stond op het perron van Venlo en zag daar haar broer voor de laatste keer in de passerende trein: met een gebalde vuist! Na een reis van circa zestien uur, kwamen de gevangenen op 26 oktober aan in Rothau, een klein plaatsje in de Elzas, in het hartje van de grotendeels met dichte wouden bedekte Vogezes, niet ver van Straatsburg. Op het station stonden overal SS'ers met geweren in de aanslag.

Tod durch Arbeit

Toen de treinwagons eenmaal stilstonden, werd iedereen eruit getrapt en met bruto geweld in gereedstaande vrachtwagens geslagen, met aan de achterzijde daarin twee gewapende SS'ers. Vervolgens ging het in een steile klim omhoog. Boven de poort bij de ingang van het kamp was een bord te zien met daarop te lezen: 'Tod durch Arbeit' in plaats van het gebruikelijke 'Arbeit macht Frei'. Het concentratiekamp, dat officieel niet bestond en geheim was, droeg de naam Natzweiler-Struthof. Beckman werd in dit kamp geregistreerd onder nummer 5.622.

Natzweiler-Struthof.

Van alle concentratiekampen was Natzweiler-Struthof het hoogst gelegen, namelijk op ongeveer 800 meter. Het kamp dat een van kleinste was, lag in het hartje van de Vogezes, zo'n 50 kilometer ten zuidwesten van Straatsburg. Het landschap is betoverend mooi met op de achtergrond het indrukwekkende massief van de Dodon. Tegen deze achtergrond werd het concentratiekamp Natzweiler opgericht. Nadat in het najaar van 1940 de Deutsche Erd- und Steinwerke GmbH (DEST) met inzet van gevangenen was begonnen met de afgraving van het rode graniet, arriveerden in de meimaand van 1941 de eerste van de in totaal 300 Duitse gevangenen uit Sachsenhausen. Zij begonnen op de koude noordhelling met de bouw van het eigenlijke kamp.

Eén grote trap

Door de top van de berg af te vlakken was er een plateau gemaakt. Vanaf dat plateau naar beneden, werden steeds weer nieuwe plateaus gemaakt. De terrassen waar de appels plaatsvonden, waren onderling door steile trappen met granieten treden met elkaar verbonden, waardoor het kamp in feite één grote trap was. Op ieder plateau werd aan weerszijden een barak gebouwd, waarvoor het materiaal door gevangenen 800 meter op hun rug tegen de berg op daarnaartoe werd gesjouwd. Over die 800 meter was er 100 meter hoogteverschil en een helling van 12,5 procent. Toen de eerste barakken gereed waren, kwamen er gelijk meer gevangenen. Nadat de blokken 1, 2 en 3 waren afgewerkt, waren dat er 800. Toen nog enkel Duitsers. Aanvankelijk steeg het aantal gevangenen ten opzichte van andere kampen maar weinig. Pas vanaf 15 augustus 1942 werd Natzweiler voor wettelijke opnames door het hoofdambt voor rijksveiligheid, het RSHA, geopend. Uiteindelijk zaten er in Natzweiler in het totaal zo'n 32 nationaliteiten, waarvan de Polen de grootste groep vormden (13.607), gevolgd door de Russen (7586) en de Fransen (6781). Ze hebben lang niet allemaal in het hoofdkamp gezeten, maar waren verspreid over diverse bijkampen.

Door de poort

In het kamp, waar omheen een met 500 Volt stroom geleide dubbele hoge prikkeldraadafrastering stond, wachtte een groep SS'ers de gevangenen op. Binnen in het kamp, waar vaak een dichte mist hing, deden zo'n tweehonderd Duitse SS'ers dienst. Om het kamp heen, buiten de prikkeldraadafrastering, waren dat Oekraïense bewakers. Wie probeerde te ontsnappen werd zonder omwegen doodgeschoten. Een van de SS'ers

trad naar voren en zei tegen de aangetreden groep mannen, dat zij daarnet het kamp door de poort waren binnengekomen, maar dat ze dit, en hij wees toen naar de schoorsteen van het crematorium, daardoorheen zouden verlaten. "Durch das Tor sind Sie herangekommen. Durch das Kamin gehen Sie heraus." Tijdens het eerste appèl moesten de gevangenen zich opstellen in rijen van vijf. Na de telling werden de mannen in de 'Schreibstube' ingeschreven. Hierna moest iedereen zich in de *Bekleidungskammer* spiernaakt uitkleden en alle bezittingen afgeven. Daarna werd iedereen met ouderwetse scheermessen en botte tondeuses kaal geschoren. Oksel en schaamstreek werden ingesmeerd met lysol. Wie wondjes had, kromp in elkaar van de pijn.

Getrapt, geknuppeld en geslagen

Na een lauwe douche werd er kampkleding aangereikt: een vaal hemd en gore onderbroek en als bovenkleding een slonzige broek en een afgedragen jasje. Geen streppakken. Iedereen kreeg een muts, voetlappen en houten kleppers. Niets was op maat. Op de rug van de jasjes was met rode verf een diagonaal kruis geverfd. De Nederlandse gevangenen kregen een rode driehoek. Daarop stonden een H en ieders eigen *Häftlingsnummer*. De driehoeken en nummers moesten de gevangenen zelf op de kleding naaien. De kleding was met brede rode verfstrepen beschilderd, op de rug een kruis, NN aan weerszijden ervan en ook vóór op de dijnen. Gedurende de uren lange formaliteiten werden iedereen rondom getrapt en met knuppels geslagen. Hierna werden de barakken toegewezen.

Sadisme, een alledaags gebeuren

Niet iedereen was *Nacht und Nebel-Häftling*. Er was al een doorgaans goed gevoede groep misdadigers en asociale. Zij werden niet kaal geschoren, kregen pakketten en eigenden zich de gemakkelijkste en minst vermoeiende baantjes toe. Op een enkel uitzondering na waren dat beroepscriminelen, net zoals Kapo's in feite. Tot aan hun dood zullen voormalige gevangenen zich de beruchtsten onder hen herinneren. Natzweiler betekende vernietiging. Sadisme was een alledaags gebeuren.

Almaar door

Het regime in Natzweiler had niets menselijks. Gevangenen stierven door uitputting, ziekte en mishandeling. Ook bezweken er mensen aan de gevolgen van medische proeven. In naam van de wetenschap werden de meest gruwelijke proeven gedaan. Alleen mensen blijken daartoe in staat.

Onder supervisie van Professor Hirt te Straszburg vonden in het concentratiekamp Natzweiler van november 1942 tot midden 1944 experimenten met mosterdgas op gevangenen plaats. Het doel hiervan was, om de meest effectieve behandeling te vinden voor wonden, die door mosterdgas veroorzaakt waren. Er werd op ongeveer 220 gevangenen geëxperimenteerd. Vijftig gevangenen bezweken. De resultaten van deze proefnemingen werden door professor Hirt en Dr Wimmer in een rapport vastgelegd, getiteld: "Behandlungsvorschlag für Kampfstoffverletzungen mit Lost". Ook Prof. Dr Bickenbach, hoogleraar aan de universiteit van Straszburg, en zijn medewerkers Helmut Rühl en Fritz Letz experimenteerden op gevangenen in Natzweiler.

Minister-president

Op de zuidhelling werd de steengroeve aangelegd, waar de bouwmaterialen werden gedolven, waarmee de door Adolf Hitler en Albert Speer gedroomde bouwwerken gerealiseerd konden gaan worden. Toen Beckman in Natzweiler aankwam en zoals de meeste nieuwkomers in de steengroeve te werk zou worden gesteld, vreesden medegevangenen dat hij dat niet zou overleven. Aan Arie van Soest, die op dat moment een 'binnenbaan' had, werd gevraagd of hij met Beckman wilde ruilen. Van Soest verklaarde jaren later: 'Ik moest er wel over denken, maar ik heb het gedaan. Ik had een groot respect voor Wiardi Beckman. Hij had alles om eventueel minister-president te worden.'

Overleven

Overleven deed een gevangene niet alleen op brood. Was de eerste aanpassing aan het kamp geslaagd, dan kon alles wat men op geestelijk gebied verworven had, van grote betekenis zijn. De tien maanden (juni '42 tot april '43) in Sachsenhausen opgesloten Prof. dr. C.A. Mebbicke, oprichter en leider van de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort, drukte het als volgt uit: 'het geluk aan het leven van het ogenblik, het er-zijn in de eenvoudige betekenis van het woord'.

Dichten voor het moreel

De omstandigheden waarin de gevangenen in kampen verkeerden, maakten dat het een noodzaak was om het moreel hoog te houden. Dat hooghouden was een kunst die men van elkaar kon leren, waarbij men elkaar inspireerde en die men ook gezamenlijk wist te beoefenen. Verscheidene *Konzentrationslager* waren er die in vertrouwde kring gedichten of gedeelten uit toneelstukken uit het hoofd opzegden. Beckman en Oscar Mohr namen het initiatief om uit het gezamenlijke geheugen van de Nederlanders een dichtbundel samen te stellen, waaruit dan 's zondags kon worden voorgelezen

Met Gerard van Hamel en Pim Boellaard stelden zij de bundel samen om daar medegevangenen uit voor te lezen. Van Beckman was de belangrijkste bijdrage aan deze opmerkelijke gedichtenbundel 'Het verlaten landhuis van Geerten Gossaert.

Zij rijzen uit de schemer van de cellen

Waar anderen het lieve leven smaakten,

*Of uit het vuil van't grauwe massakamp,
Veel pijn versmoord, geen neiging tot vertellen,
Herinn'ring in de leden als een kramp.
Zij, die het hardten en den druk weerstonden,
De maat der walging tot den boord gevuld,
Zij eischen kort: geen meelij met hun wonden,
Maar 't delgen van een schuld.*

*Voor hen geen vrouwenhand, geen warme mond,
slechts harde makkerschap,
die sterker maakte,
Zij lagen jaren aan bet grijze front.
Verwacht van hen geen vriendelijk zich voegen,
zij komen omdat zij bet zwaarste droegen,
Om 't delgen van een schuld*

De Franse nationale feestdag

Het deed de Natzweilers goed toen hun geleerde landgenoot Wiardi Beekman, gepromoveerd op het Franse syndicalisme, door de Franse gevangenen werd gevraagd om ter gelegenheid van 14 juli 1944, de Franse nationale feestdag, een lezing te houden. Al waren ze na afloop bezorgd, want Stuuf benutte zijn toespraak heel riskant voor een lofzang op de vrijheid.

Je houdt van ze

Iemand die denkt dat er niemand om hem geeft en dat het niemand uitmaakt wat hem overkomt, verliest zijn weerbaarheid en verzwakt. In de situatie van de van alles en iedereen verlaten Nacht-en-Nevelgevangenen, hielp het dat er landgenoten waren die lieten blijken om je te geven. Het hielp dat mensen als Boellaard en Gerritsen 's avonds met bemoedigende frontberichten langs de bedden kwamen. Jaap van Mesdag voelde zich als een der jongste gevangenen gesteund door landgenoten met meer levenservaring; omgekeerd had 'Japies' aanwezigheid een van die ouderen enige troost geboden voor het gemis van zijn zoon. In Piersma's videoportret vertelt Van Mesdag dat hij aan Natzweiler 'een aantal uitermate mooie vrienden overhield. Heel waardevolle mensen. Waar je van houdt. Niet alleen goede vrienden. Je *houdt van ze.*'

Leraar-leerling

Evenals in Amersfoort werden de discussies over de toekomst van Nederland in Natzweiler voortgezet. Carel Steensma stond tijdens de eindeloze appèls in de bittere kou vaak naast Wiardi Beckman en zachtjes mompelend bedachten ze dan samen plannen om het Nederlandse onderwijssysteem te reorganiseren. Ze zagen de verhouding leraar-leerling met andere ogen, met een wat lossere discipline. Op die appèlplaats hebben ze staan kienen hoe ze dat konden bereiken.

De Geallieerden

Toen de Geallieerden op 6 juni 1944, op de Franse kust waren geland en steeds meer vaste land van Europa veroverden, kwamen zij het kamp en de steengroeve vanuit de lucht observeren. Behalve de honderden bommenwerpers, hoog in de lucht, zagen de gevangenen ook verkenningvliegtuigen op zich afvliegen. Iedereen zag hoe de toestellen uit het dal omhoog klommen en boven de steengroeve en het kamp cirkelden.

Vier meisjes

Floris Bakels schrijft: op 6 juli 1944 ontstond er 's middags plotseling *dicke Luft* in Natzweiler. De buitencommando's rukten vervroegd in. De soepverdeling vond vervroegd plaats. Overal ijlden SS-ers rond. Alle Häftlinge werden in de barakken geconsigneerd, niemand mocht zich daarbuiten vertonen, evenmin voor de ramen. Kennelijk zou iets gebeuren dat niet gezien mocht worden. Een nieuw onheil, een nieuwe gruwel. Ik lag op mijn bovenbed en keek, zoals vele anderen, een tijdlang uit over de terrassen, de granieten trappen, de Lagerstrasse: alles uitgestorven.

Meisjes, o God

Toen zag ik, op de dalende Lagerstrasse, twee zwaarbewapende SS-ers. En achter hen – *vier meisjes*. Vier zomerse meisjes met mooie lange haren en zachtjes zwaaiende rokken, enkelen met blote armen, allen met blote benen. Ze keken om zich heen. Ze leken engelen uit de hemel. *Meisjes, o God*. En achter hen nog twee van de SS. Met stekende ogen volgde ik ze, telkens onzichtbaar achter een barak, weer te voorschijn komend ver beneden, dan verdwijnend in de richting van de bunker. De volgende dag hoorden we het van relaties van hogere relaties van de geheime zeer hoge *Häftlinge* werkzaam in bunker en crematorium. Vier Engelse of Franse meisjes hadden we gezien.⁵ Vier vrouwelijke geheime agenten. Vier vrouwen, vermoord door injecties met fenol. Vier vermoorde meisjes, alreeds durchs Kamin gegaan. *Opgestookt*.

Metershoge rode vlammen

De Amerikanen trokken intussen almaar verder op en er waren steeds vaker vliegtuigen te zien. Toen Straatsburg in brand stond, gaven de Duitsers opdracht het hele kamp te evacueren. Vlak daarvoor werden nog tussen 150 en 200 verzetsmensen van de groep "Alliance" doodgeschoten. Tot het laatst spuwde de schoorsteen van het crematorium metershoge rode vlammen uit. De geallieerden waren inmiddels met hun Vogezen-front zo dichtbij, dat je hun artillerie kon horen en in het donker de rossige schijn daarvan. Op donderdag 31 augustus 1944, om 10.00 uur 's avonds, begon de evacuatie van Natzweiler-Struthof. De gevangenen, waarvan de meesten geen schoenen hadden, liepen haveloos gekleed langs rijen SS'ers met

⁵ Section Officer Diana Rowden, W.A.A.F.; Miss Vera Leigh, F.A.N.Y.; Miss Denise Borrell (Frans), F.A.N.Y. en een andere onbekende jonge vrouw. Uit: War Crimes Trials VOL V, The Natzweiler Trial

honden tot ze in het station van Rothau aankwamen. Daar aangekomen, bleek er geen locomotief te zijn, en werden ze weer naar boven gejaagd. De volgende dag, bij dageraad, daalden zij opnieuw af. Op 2 en 3 september vertrokken grote konvooien naar Dachau. Op 3 september zelfs een transport van 2400 gevangenen.

Dachau

Beckman ging op 5 september 1944 naar Dachau onderweg. Daar aangekomen, wordt hij in de kousenstopperij te werk gesteld. Hij raakt er bevriend met de Nederlandse schrijvers Nico Rost en Ed. Hoornik. De laatste beschrijft zijn eerste kennismaking met Beckman als volgt: 'Hij stond in de lange rij gevangenen, het etenspannetje onder de arm, toen ik hem voor het eerst in Dachau ontmoette. Hij zag er uitstekend uit. Ik kwam juist van de bibliotheek, waar ik een roman van Mauriac had gehaald. Een minuut na onze vreugdevolle kennismaking voerden we, terwijl we in de overvolle slaapzaal, staande tussen de bedden onze soep aten, een gesprek over den Fransen schrijver. Dat typeerde hem. Niet de verschrikkingen van het concentratiekamp Natzweiler, van waaruit de gevangenen zo juist in verband met de nadering der Geallieerde troepen naar Dachau geëvacueerd waren, en waar Beckman als schrijver in het ziekenhuis had gewerkt, vormden het onderwerp van ons eerste ontmoeting, maar de Franse literatuur, die hij lief had en waarvan hij een uitstekend kenner was.

Goethe in Dachau

Wij allen zijn diep onder de indruk', noteerde Nico Rost (die enkele maanden lang vergeefs gepoogd had Wiardi Beckman te winnen voor een naoorlogs samengaan van socialisten en communisten), 'en er is vandaag veel over hem gesproken; we beseften dat zijn heengaan een groot verlies is. Voor ons allen hier, en vooral voor later.' Rost die van 1926 tot 1933 als correspondent voor Nederlandse dag- en weekbladen in Berlijn werkte en na zijn tweede arrestatie in Dachau terecht kwam, hield een dagboek bij. Zijn aantekeningen verschenen vijftig jaar na de oorlog in Duitsland in een jubileumeditie getiteld: Goethe in Dachau.

Sociaal-democraten en communisten

Nadat Nico Rost op 1 oktober 1944 hoorde zeggen dat Beckman op deze dag als *Blutspender* het Revier zou worden binnengeloodst, leek hem dit een prima gelegenheid om eens uitvoerig met hem van gedachten te wisselen. Op 2 oktober was het zover en spraken beide mannen de hele ochtend op de bank voor de *Totenkammer*. Aanvankelijk wilde het gesprek niet vlotten en spreken beiden met opzet en zonder dit aan elkaar te laten merken over algemene dingen. Later heel voorzichtig en nogal vaag over een samengaan na de oorlog van sociaal-democraten en communisten. Beckman leek het eens te zijn met Rost, doch leek niet concreter in te willen gaan op het onderwerp. Rost kreeg de indruk dat Beckman de kwestie vooral wil zien vanuit de situatie zoals deze voor de oorlog was.

Het Oranjehuis

Op 2 en 3 oktober praatten Beckman en Rost weer met elkaar en hoewel Nico Rost Beckman als mens steeds sympathieker ging vinden, werden ze het over politieke zaken steeds minder eens. Rost denkt dat hij de voornaamste leiders der sociaal-democratie niet aanvoelt. Beckman toont zich een vurig aanhanger van het Oranjehuis. Op 9 oktober was het de beurt van Nico Rost om een lezing te houden. In de hoek van de Stube hield Rost zo goed en kwaad als dat ging een lezing over de auteur Potgieter. Na de meidagen was Verwy's 'Leven van Potgieter' het eerste boek dat Rost las en het bleek dat ook Beckman een groot bewonderaar van de auteur was. Beide mannen hebben den hele middag, heen en weer lopend over de Lagerstrasse, het plan voor een boek over Verwey - dat Rost hem aanried te schrijven - overwogen, zelfs de stof en de hoofdstukken al ingedeeld. Rost ervoer het als een goed gevoel het in zoovele opzichten met elkaar eens te zijn, zich te kunnen laten gaan en samen een plan te ontwerpen. Beckman bezit een benijdenswaardige kennis van de klassieken en leest zowel Vergilius als Homerus, die beide in de Lagerbibliotheek zijn, zonder woordenboek of commentaar.

Eminente capaciteiten

Op 20 oktober viel het Rost op dat Beckman in zijn omgang met andere *Häftlingen*, die niet gestudeerd hebben, met arbeiders en anderen, die alleen de lagere school bezochten, vaak geforceerd is. Niet natuurlijk, maar ook niet onbeholpen. Ik geloof, dat hij zich moeilijk in kan denken, wat er in de arbeiders omgaat en betreur, dat hij zoo weinig moeite doet om hen te begrijpen. Het verwondert me vaak, dat hij hieraan schijnbaar ook geen behoefte heeft, hetgeen bij een leider van een arbeiderspers eigenlijk toch wel het geval moest zijn. Ik zie en waardeer zijn eminente capaciteiten wel degelijk, maar ze liggen, volgens mij, op een ander terrein. Ik vrees echter, dat hij toch zijn weg wil gaan en dat onze vriendschap dan niet duren zal.

Een vers voor z'n dochter

Op 21 oktober liet Beckman aan Rost een gedicht lezen, dezer dagen geschreven, dat Rost diep trof en hem weer veel nader tot Beckman bracht. Een vers voor z'n dochter. Weemoedig maar niet sentimenteel en heel menselijk. In dit gave gedicht is niets geforceerds, niets te bemerken van het ietwat krampachtige, dat hij soms heeft en dat ook sommige predikanten hebben, niets van deze angst om zich eenvoudig en natuurlijk te uiten. Dit gedicht is van een hooggestemde, zachte menselijkheid, waar ik een diepe sympathie voor voel. En de laatste, niet helemaal gelukte regel - heeft iets onbeholpens, dat me ontroert.

Hoe hard het leven in Dachau ook mocht zijn, voor de gevangenen was het nochtans zaak aan een transport naar de zgn. buitencommando's te ontsnappen, daar deze in de meeste gevallen nog slechter waren dan het centrale kamp. Oostenrijkse, Duitse en Nederlandse partijgenoten, die door vaak jarenlange ervaring de klappen van de concentratiekampzweep kenden, gingen dan ook onmiddellijk aan het werk om Beckman een „commando" te bezorgen. Reeds een dag na zijn aankomst in Dachau was een grote groep gevangenen uit Natzweiler naar het concentratiekamp Allagh doorgestuurd, en ieder ogenblik kon ook Beckman op transport worden gezonden. Daar hij zich in uitstekende conditie bevond, stelde hij zich voor een bloedtransfusie ter beschikking ten bate van een totaal verzwakte medegevangene.

Terwijl hij op deze wijze in de ziekenbarakken „ondergedoken" was, gelukte het hem als schrijver bij de schoenmakerij geplaatst te worden. Weliswaar werd hij toen overgeplaatst naar een barak, waar geen enkele Nederlander lag, en had hij het aanvankelijk niet bijzonder prettig tussen een groep reactionaire en nationalistische Polen, maar van lieverlee wist hij persoonlijk het respect af te dwingen en in de korte avonden na het werk genoot hij de vriendschap en sympathie van zijn landgenoten, die hem gaarne opzochten, en met hem discussieerden over sociale, politieke, culturele en religieuze problemen en vooral over de toekomst van Nederland, die hem boven alles ter harte ging Een geziene gast was hij ook in de barak, waar de priesters en dominees verblijf hielden en waar hij meer dan eens een godsdienstoefening bijwoonde.

De zwaarst gestraften

Werd het eten in het kamp naarmate de oorlog zijn einde naderde slechter en slechter, Beckman werd nooit vergeten en avond aan avond werd er uit de keuken, waar ook enige Nederlandse gevangenen als kok werkten, wel iets naar barak 12, welke hij toen bewoonde, gebracht. Evenals de meeste andere Nederlanders die uit Natzweiler naar Dachau waren gebracht, behoorde Beckman tot de zgn. „Nacht und NebelHäftlinge": de zwaarst gestraften, die volkomen van de buitenwereld waren afgesneden en geen post, pakket enz. mochten ontvangen.

Zielskracht, moed en godsvertrouwen

Omdat als gevolg van de dagelijks binnenkomende transporten uit kampen, die in verband met de ontwikkelingen van de oorlog geëvacueerd moesten worden, Dachau overvol was, gingen zij aanvankelijk tussen de andere gevangenen verloren, tot op het ogenblik waarop het bevel afkwam dat de N.N.-ers", die „buiten de poort" werkten, van hun commando waren ontheven. Ook Beckman verloor zijn post, waar hij het gedurende de wintermaanden betrekkelijk goed had gehad, en werd overgebracht naar de barak „N. and N. Häftlinge". In die dagen vooral heb ik zijn zielskracht, zijn moed, zij godsvertrouwen en zijn rust bewonderd. Nooit liet hij zich uit zijn evenwicht brengen door de geruchten, die in het kamp de ronde deden over het lot dat hem en zijn vrienden wachtte. Hij las vrij veel — om zes uur 's morgens isoleerde hij zich zo goed en zo kwaad als het ging met Homerus, en een enkele maal schreef hij ook; in de moeilijkste omstandigheden kon hij zich volledig concentreren.

Vlektyfus

Terwijl men opnieuw pogingen deed Beckman een commando te bezorgen, ditmaal binnen de poort, om hem van een transport te vrijwaren, brak een vlektyfusedidemie in het kamp uit, die dagelijks honderd en meer mensenlevens eiste.

De vlektyfus bereikte Dachau in december en besmette er onder meer Block 30 – een barak die door de SS was volgepropt met verzwakte gevangenen die niet meer tot werken in staat waren; zij kregen nog minder te eten dan de overige gevangenen en hun (dunne) dekens waren hen afgenomen. Een SS'er die de in de barak hangende stank niet kon verdragen, had er de ramen uit laten verwijderen – veel gevangenen leden al aan longontsteking voordat zij ook nog aan vlektyfus gingen lijden. Vlektyfuspatiënten werden ook in andere barakken van Dachau geïsoleerd, soms evenwel, teneinde gedesinfecteerd te worden, in de winterse kou naakt naar de doucheruimten gedreven waarna men hen, in hun barakken teruggekeerd, enkele dagen liet wachten op hun kledij die gedesinfecteerd werd: naakt lagen zij dan samengepropt op overvolle britsen. Kapelaan Rothkrans, al sinds maart '42 in Dachau opgesloten, noemde Block 21 (dit was met Block 25 een barak waarin louter vlektyfuspatiënten lagen) een hel in de hel. Zelfs de blokoudste, kameroudste, blokschrijver, kamerschrijver, allen hadden tyfus. Niet alleen de slaapzalen, ook de waslokalen lagen vol met stervende mensen. Naast hen enkele doden in een hoek, als weggeworpen vuil. Overal uitgemergelde mensen, hun buik gezwollen, hun hemd reeds zwart, helemaal onder de zweren, vol wonden aan hun benen, op hun ruggen grote, open gaten van flegmonen, de een mist een arm, de ander een been. De enkele dokters en verplegers, als die er in 1944- '45 waren, vroeger waren er geen, wisten haast niet waar ze beginnen moesten. Zij waren machteloos en velen waren bang zelf besmet te worden. Enkele artsen onder de Nederlandse gevangenen overwonnen die angst en boden hulp. Een hunner, dr. G. J. Krediet', die, aldus Rothkrans, 'dag in, dag uit' de vlektyfusbarakken was binnengegaan', bezweek in februari aan de ziekte die hij vergeefs had trachten te bestrijden.' De SS'ers waagden het niet meer op deze bloks te komen. Er moesten vrijwilligers komen om enige redding en orde te brengen in deze haast redeloze chaos van lijden en sterven. Er werd een beroep gedaan op de priesters en velen hebben zich gemeld, zelfs ten koste van hun leven.

Floris Bakels schreef over Vlektyfus: 'Eén oneindige nachtmerrie: je moest je telkens bedenken dat het intussen geen nachtmerrie doch realiteit was. Er lagen honderden Häftlinge in alle stadia te creperen, schreeuwend, kreunend, kakelend, poepend en pissend door elkaar driehoog heen. Ik kwam te liggen in een hoek boven, en daar begon mijn armzalig restant van een luizig lichaam te koken van de koorts. Er waren enkele thermometers; eens heb ik vagelijk kunnen onderscheiden dat hij bij mij 40.8 aanwees. Erger dan de brand in het lijf was de bijl voorin de schedel. Vlektyfus veroorzaakt een soort hoofdpijn die je je niet kunt voorstellen, tenzij je fantasie zó sterk is dat je begrijpt hoe het is als je een paar centimeter diep in je voorhoofd, daar waar de haarinplanting begint, een bijl hebt vastzitten. En boven de brand en de bijl uit gloeide het geel: je zag alles helgeel van kleur.'

Beckman werd in Natzweiler ingeënt tegen Vlektyfus.

"Het was eigenlijk een gekke situatie", zegt oud-gevangene Wim Roessingh. "Enerzijds werd er op aan gestuurd om mensen om te brengen. Er waren openbare executies waarbij het hele kamp moest aantreden en we verplicht moesten toekijken. Anderzijds moest ik – als laborant in het Revier – iedere maand een bestelling opgeven aan Berlijn van alle chemicaliën die ik nodig had om mijn werk als laborant netjes uit te voeren. Ten slotte moesten de patiënten, waaronder vele NN-gevangenen, goed verzorgd worden. Dat rigide Duitse denken is onbegrijpelijk, dat zijn heel vreemde zaken."

Zo was er bijvoorbeeld nog wat vaccin tegen vlektyfus. Normaliter was dat wel ruim aanwezig, maar doordat de vlektyfus al een tijdje rondwaarde was de voorraad behoorlijk geslonken. Van het restant hebben ze Wiardi Beckman preventieve injecties gegeven omdat ze hem een belangrijke Nederlander vonden. Hij zou in het naoorlogse Nederland een zeer belangrijke rol kunnen spelen. Kerels van zijn formaat zouden broodnodig zijn.

Roessingh: "Het wordt vaak verteld, en ook zo voorgesteld, dat iedereen probeert te overleven en voor zichzelf vecht. Maar er was ook ruimte om na te denken over de toekomst van het vaderland en wat daar belangrijk voor was. Een vent als Wiardi Beckman moest men gewoon in leven proberen te houden. Over die preventieve injecties werd – ook met hem – verder niet gediscussieerd."

Beckman maakte zich geen ogenblik ongerust; hij was overtuigd er heelhuids door te komen en aanvaardde dan ook de functie van „StubeAlteste" in een barak, die volledig 'verluisd' was en waar zich dag in dag uit nieuwe tyfusgevallen voordeden.

Liefde voor de medemens

Hoewel de wet van de jungle in het kamp vaak allesbepalend was, kon je er ook, positief denken en handelen ervaren. Carel noemt dat liefde. Aan de ene kant zag je" menselijke bestialiteit en aan de andere kant opofferingsgezindheid. Hij deed er alles aan om hem ervan te weerhouden in de tyfusbarak te gaan werken. Het is hem niet gelukt. Nachtenlang praatte hij met Beckman. "Stuuf, zie het nou toch in de goede verhouding. Het gaat hier om Nederland en Nederland heeft, zodra we bevrijd zijn,

mannen als jij nodig. je bent een van de eersten op de nominatie om minister-president te worden. Die stakkers in de tyfusbarak gaan toch allemaal dood. Niet één zal er levend uitkomen. En jij ook niet als je dit wilt doorzetten. We kunnen je dan ook niet meer helpen. Dan kan Jan Boswijk je nog helpen, maar dan ben je al dood."

Met al zijn krachten

Wellicht dat Beckman gedacht heeft dat hij door de paar injecties die hij in Natzweiler had gekregen, een immuniteit had opgebouwd. Hij zag het in ieder geval als zijn plicht de ten dode opgeschreven patiënten in de tyfusbarak bij te staan en liet zich niet ompraten; hij ging. Enige weken heeft hij hier nog uitstekend werk verricht: hij spande al zijn krachten in voor een grondige desinfectie en hielp voor zover hij in deze ten hemel schreiende omstandigheden kon helpen.

Uitwisselen van gedachten

's Avonds, na het inrukken der commando's, staande achter het prikkeldraad, dat om deze quarantainebarak gespannen was, op drie meter afstand van elkaar, wisselden we soms even van gedachten. In het kort vertelde hij over de ongehoorde moeilijkheden, waarmee hij had te kampen; over het tekort aan middelen om de barak te zuiveren, en altijd, als ik weg ging, had hij enige bemoedigende woorden. Ik herinner me in dit verband, hoe wij, na een half uur lang op de appélplaats in de stromende regen gestaan te hebben, onder marsmuziek naar de barakken terugkeerden. Ik had het gevoel, alsof we langzaam in een afgrond liepen, en juist, toen ik hem dit wilde zeggen, begon hij een gesprek over den dichter A. Roland Holst. Toen, terwijl de muziek ver voor ons uit was en nauwelijks hoorbaar, citeerde hij, terwijl hij zijn arm door de mijne schoof, een strofe uit "Een winter aan zee"

Het einde

Het werd voorjaar. De vlektyphusepidemie nam af, de geallieerde legers kwamen dichterbij. Een avond, tijdens een sneeuwbuï, ging ik naar Beckman toe om hem het Duitse legerbericht mee te delen. Juist toen ik voor zijn barak stond, werd luchtalarm gegeven, en gingen de lichten in de Lagerstraat uit. Het duurde langer dan gewoonlijk voor hij kwam. Hij riep mij toe, dat "hij zich niet prettig voelde en koorts had. Het zal een verkoudheid zijn, zei hij; hij dacht niet aan vlektyfus. Hij verontschuldigde zich, dat hij niet langer kon praten. Een paar seconden zag ik hem gaan door de sneeuw, rechttop als altijd, voor hij verdween in de barak.

Verbeten, ontroerd en zwijgend

De volgende dag zocht een der Nederlandse doktoren hem op en had hij hoge koorts. In het hospitaal, waar hij onmiddellijk heengebracht werd, hebben bevriende medici alles gedaan om hem te redden. De laatste achtenveertig uur was hij buiten kennis. Na een ziekbed van zes dagen, de zestiende Maart, is hij overleden.⁶ De Nederlanders waren stil die avond. Zij stonden in groepen bij elkaar, verbeten, ontroerd, zwijgend. Noch wij, noch Nederland konden hem missen.

Niet om de ideologie die hij aanhing, noch om de overtuiging die hij beleed was hij ons aller vriend, maar om zijn zielskracht die ons sterkte, zijn karaktervastheid en oprechte handelwijze, die eerbied afdwongen, en om zijn talent en kennis, die ons verrijkten.'

W. Hoornik.⁷

Na zijn overlijden is er in het diepste geheim een dodenmasker van Wiardi Beckman gemaakt. Dat was illegaal en dus levensgevaarlijk. Men organiseerde gips in ruil voor sigaretten en kreeg een bevriende Poolse arts zover het masker te maken. De volgende middag was Rost toevallig bij de Totenkammer in de buurt toen het lichaam langs werd gedragen.

Toen de dieptreurige Hoornik Wiardi Beckman nog een laatste groet wilde brengen, 'waren de Russen van het crematorium juist bezig de lijken op den wagen te stapelen' en konden ze hem tussen de stapels niet meer vinden. De Nederlanders slaagden erin het gipsen masker te verbergen en naar Nederland over te brengen. Het kwam eerst bij Vorrink terecht en na diens overlijden bij mevrouw M.P.M. Wiardi Beckman-Wackie Eijsten. Tot zijn teleurstelling zag Steensma het met zoveel gevaar gemaakte eerbewijs ooit 'slonzig aan een touwtje bungelen op de burelen van de arbeiderspartij'. Het dodenmasker kreeg ten slotte met instemming van het Nederlands Dachaucomité (NDC) een plaats in de directiekamer van de Wiardi-Beckmanstichting.

Ook in Nederland was men geschokt over Wiardi Beckmans dood. In Het Parool van 2 juni 1945 stond: 'Het einde van de oorlog brengt ons vele doodsbberichten. Zo talrijk zijn deze, dat wij veelal geen gelegenheid hebben zelfs hen te herdenken die in Nederland en in de wereld een bijzondere plaats hebben ingenomen, of die daarop eenmaal krachtens hun aanleg

⁶ Wiardi Beckman stierf op 16 maart 1945. Opmerkelijk is dat op de site van de WB-stichting wordt gemeld dat hij op 15 maart 1945 is overleden, hetgeen naar de gegevens van het Nederlandse Rode Kruis dus niet juist is.

⁷ Bron: Het Vrije Volk, maandag 28 mei 1945- IISS / Amsterdam

hadden kunnen staan. Wij maken echter een uitzondering bij de bevestiging van het bericht, dat dr. H.B. Wiardi Beckman op 15 maart j.l. te Dachau gestorven is. Want dit heengaan, zo kort voor het einde, is een slag voor het socialisme in Nederland en heeft grote consequenties voor de toekomst van het gehele Nederlandse volk. Het stelt ons, die achter bleven, voor grote verantwoordelijkheid.'

Volgens Piet Bakker in een artikel in Elsevier van 9 november 1946 was Wiardi Beckman een politicus van de edelste soort, en zijn dood was dan ook een slag voor alle lagen van de bevolking, van eenvoudige Drentse boer en fabrieksarbeider tot Leidse hoogleraar en huisvrouw.

Op 8 september 1960 werd Wiardi Beckman met nog zestien andere Nederlanders herbegraven op de erebegraafplaats Loenen. Het was onder andere Boellaard die er een toespraak hield en met groot respect over de rode senator sprak. Had hij bij niet-partijgenoten in eerste instantie argwaan gewekt, al gauw werd hij alom gerespecteerd. Daar kwam bij dat Wiardi Beckman zich nooit had willen neerleggen bij het kampeven, een houding die hij tot uitdrukking bracht toen hij in Dachau, na drie jaar gevangenschap, zei dat hij er trots op was niet geschikt te zijn voor een concentratiekamp. Over het einde van Wiardi Beckman zei Boellaard dat het zich snel voltrok. 'Jij zuchtend onder het martelend nietsdoen in een quarantaineblock. Ik als Stubenfitteste regerend in een verluisd Block over 250 Roemenen, Nederlanders, Hongaren, Fransen en Russen, voelde ik dat ik vlektyphus had. Je wilde dit commando bij mijn vertrek naar het Revier [ziekenboeg] van mij overnemen, omdat je het nodig vond voor de Nederlandse naam en ons gezag in het kamp. Mijn laatste woorden waren: "Doe het niet Stuuf, ik ben een sportsman en met Gods hulp kom ik er misschien doorheen, jij bent een dichter, je haalt het niet, het block is reddeloos verluisd." Mijn greep op je was zwak, je deed wat je je plicht vond. Na drie weken kwam dr. Drost op mijn bed zitten. Ik kon mij nog niet bewegen. "Je moet je even goed houden." Stuuf? Ja. Een vreselijke slag. Voor ons allen, voor Vrij Nederland.'

Schuld

Ter gelegenheid van de Dachauerdenking op 26 april 2008 hield mevrouw Marijke Halbertsma- Wiardi Beckman als vertegenwoordigster van de tweede generatie een toespraak waarin zij onder andere het accent legde op de zin van het herdenken en de jeugdeducatie. Ze benadrukte dat herdenken nodig blijft om solidariteit te betuigen met diegenen die in het kamp zijn omgekomen. Na het voordragen van een couplet uit 't Delgen van een schuld', het gedicht dat haar vader indertijd schreef, belichtte ze de betekenis daarvan en dat het hier gaat om het schuldgevoel van kampgenoten tegenover de medegevangenen die hun leven offerden, terwijl zij zelf overleefden. Voor sommigen werd de vraag "waarom ik wel en die anderen niet?" een levenslange obsessie, aldus Jolanda Withuis in haar inleiding van het boek over Natzweiler van Hinke Piersma.

Marijke Halbertsma- Wiardi Beckman

In het kamp hebben de gevangenen vaak gesproken over hoe Nederland er na de oorlog zou moeten uitzien, zij discussieerden over hun idealen en plannen. Mijn vader had als vooraanstaand SDAP-er een op het socialisme gebaseerde voorstelling van de toekomst. Hij meende - uit solidariteit met de gevallen - dat er na het eind van de oorlog hard gewerkt zou moeten worden om de door hén in het kamp gekoesterde idealen te verwerklijken. Het is hem helaas niet gegund geweest zich daarvoor in te zetten.

" 't Delgen van een schuld".- Deze opgave spreekt ook uit de woorden die oud-Dachauer Pim Boellaard sprak in 1946. Hij zei: "De herinnering aan deze strijders legt ons de plicht op hún werk voort te zetten, alle krachten te geven voor de opbouw van ons zwaar getroffen dierbaar Vaderland. Indien wij de geest van saamhorigheid, die in de ontberingen van de kampen tussen verschillende rangen en standen is ontstaan, tháns kunnen uitdragen, indien wij ernstig streven naar een wederzijds begrip voor sociale rechtvaardigheid en godsdienstige overtuiging, dán, maar alleen ook dán is hun óffer niet tevergeefs geweest."

Hoe kunnen nu wij, als mensen van deze tijd, 63 jaar na de bevrijding, ook ónze solidariteit tonen met degenen die in het concentratiekamp zijn omgekomen? Ik denk dat wij dit kunnen doen door herdenken en door de jeugd voor te lichten. Met herdenken erkennen wij de beproevingen die de gevallen moesten doorstaan, met herdenken tonen wij médeleven met de nabestaanden.

Tot slot

Op zoek naar een antwoord op zoveel lijden kom ik niet verder dan tot de zijlijn van de gebeurtenissen. Wanneer ik me als lid van de naoorlogse generatie afvraag hoe het zo ver kon komen, loop ik vast op de wreedheden die nog in dezelfde eeuw in datzelfde Europa opnieuw plaatsvonden. Barbaarsheden die wederom niet voor mogelijk werden gehouden in de beschaafde Oude Wereld. Weer stonden we erbij en keken we ernaar. Weer was er sprake van passiviteit en bleek opnieuw het onvermogen van de wereld. We zagen alles gebeuren, we vloekten en we baden. Het hield echter niet op. Na een tweejarig verblijf in Bosnië schreef de Amerikaanse journalist David Rieff in 1995 er van overtuigd te zijn dat, zelfs als er camera's in

Auschwitz hadden gestaan, men nog niet meer had gedaan.⁸ Een opmerking die alles zegt over de wereld en onszelf.

Met dank aan Drs. René Cuperus, gids bij de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort. .

Copyright © 2008 karel kreuning

Literatuurlijst en bronnen:

Bakels Floris, *Nacht und Nebel*, Elsevier / Amsterdam – Brussel 1989, ISBN 90 10 01800 8; Bakels Floris, *Uitzicht, de lessen van Nacht und Nebel*, Elsevier / Amsterdam – Brussel 1983, ISBN 90 10 04791 1; Bakels Floris, *Verbeelding als wapen, voorloper van Nacht und Nabel*, Elsevier / Amsterdam – Brussel 1997, ISBN 90 10 02287 0; Boellaard W.A.H.C., *De angst voor de lafheid, Kok Voorhoeve / Kampen* 1997, ISBN 90 297 1449 2; Bossenbroek Martin, *De Meelstreep*, Bart Bakker Amsterdam 2001, ISBN: 9035123697; Dogger Gerard, *De Vierkante Maan*, Sijthoff/Amsterdam 1985, ISBN 90218 34898; Frijtag Drabbe Künzel Geraldien von, *Kamp Amersfoort*, Mets & Schilt / Amsterdam 2003, ISBN 90 5330 3677; Cohen Dr Elie A., *De Afgrond PARIS MANTEAU/ Amsterdam – Brussel* 1971, ISBN 9060061233; Cohen Elie A. *Beelden uit de nacht, De Prom Baarn* 1992, ISBN 906801322x; Cohen E.A. *Het Duitse Concentratiekamp. Een medische en psychologische studie*, H.J. Paris- Amsterdam 1954; Cohen E.A. *De negentien treinen naar Sobibor* Elsevier – Amsterdam- Brussel 1979, ISBN 9010025136; Harmsen Ger, *Blauwe en rode jeugd*, Assen 1961; Harthoorn Harthoorn, *Verboden te sterven*, Van Gruting / 2007, ISBN 90 75879377; 978 90 75879 377; *Histoire Socialiste de la Révolution Française*, sous la direction de Jean Jaurès, Parijs 1901-1908; Jong L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Wetenschappelijke serie, Marinus Nijhoff / Den Haag* 1972; Jong L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Algemene serie, Staatsuitgeverij / Den Haag* 1975; Keizer Madelon de, *Het Parool 1940-1945*, Otto Cramwinckel Uitgever Amsterdam 1991, ISBN 9071894 215 (paperback) 9071894 223 (gebonden); Piersma Hinke, *Doodstraf op termijn*, Walburg Pers 2007, ISBN 9057304422; Rep Jelte, *Englandspiel, Van Holkema & Warendorf / Bussum* 1997, ISBN 90 269 45612; Rost Nico, *Goethe in Dachau*, Kruseman / Den Haag 1963; Schulten J.W.M., *De geschiedenis van de Ordedienst*, Sdu uitgevers / Den Haag, ISBN 9012081904; Steensma Carel C., *Voetsporen Th. J. de Jongh*, Uitgave private 2005; Wijne Johan S., *Stuuf – Wiardi Beckman, patriëer en sociaal-democraat*, Thomas Rap Amsterdam /Brussel 1987, ISBN 9060052252; Visser Frank, *De bezetter bespied Thieme / Zutphen* 1983; Weber E.P. , *Het Oranjehotel*, Studio Pieter Mulier / Amstelveen 1982, ISBN 90 70393 10 7; Wiardi Beckman H.B., *Sociaal Democratie en Nationale Gedachte*, Amsterdam 1935; Wiardi Beckman H.B. *En die twee jongens zij wij, Brieven aan M. van der Goes van Naters*, Mets & Schilt 2007, ISBN 978-9053305492; *Withuis Jolanda, Na het Kamp, De Bezige Bij Amsterdam* 2005, ISBN 9023416406.

Archief: Internationaal Instituut Sociale Geschiedenis; Nationaal Archief Den Haag.

Parlementaire Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945.

---

⁸ David Rieff heeft twee jaar door het oorlogsgebied in ex-Joegoslavië gereisd, van Sarajevo naar andere belegerde steden en dorpen. Net als de Europese Bosniërs kon hij in het begin niet geloven getuige te zijn van een racistische oorlog, van genocide. Het westen, de V.N. staan de vernietiging van Bosnië toe. Hun falen wordt ontleed in gesprekken met officials en met de mensen aldaar in het middelpunt van moreel verval waar ook de VN'ers regelmatig in opspraak raken in verband met bijvoorbeeld corruptie. Rieff beschrijft de dagelijkse gang van zaken rond de "etnische zuiveringen", die langzaam beginnen met het ontslag van alle niet-Serviërs uit hoog opgeleide en dus goed betaalde banen en eindigend in vernedering, verkrachting, vlucht (waar mogelijk) of moord. Vergelijkingen met de joodse Holocaust zijn aan de orde van de dag. Een moslim in Banja Luka: Ik herinner me de zwart-wit foto's met rijen van joden voor de trein naar Auschwitz...maar nu is het in full color en het zijn wij!" Rieff doet ook verslag van het dagelijkse leven in oorlogstijd. Een stad als Sarajevo, vol hoogbouw, maar zonder electriciteit. Vijftien trappen op met twee jerrycans met water. De zwarte markt. De mafia. Een bewoner van Sarajevo: " Ik maak daar (in Dobrinia) weliswaar meer kans door een Chetnik doodgeschoten te worden, maar dan loop ik tenminste niet het risico door een of ander kind met een kalashnikov beroofd te worden iedere keer dat ik de straat op ga." Bron: <http://www.sjakoo.nl/books/411.htm>